

Ворова Т. П.,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних спеціальностей
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

СУМІСНІСТЬ СЮЖЕТНО-ОПОВІДНИХ ПАРАЛЕЛЕЙ КАЗКИ «ОПАЛ» І. В. КИРЕЄВСЬКОГО Й «КАЗКИ ПРО ПІВНИКА» О. С. ПУШКІНА

Анотація. У статті аналізується містична казка «Опал» І.В. Киреевського, презентована в новому ключі інтерпретації, на основі зіставлення вказаного твору й «Казки про півника» О.С. Пушкіна. Відслідковуються сюжетно-розповідні паралелі в обох казках, ідентифікується їхня схожість за ключовими моментами. Досліджується спільність складу персонажів, схожість і відмінність їхніх функцій; розкривається значення деяких образів-символів.

Ключові слова: містична казка, тотожність сюжетно-оповідних паралелей, ідентичність функцій персонажів.

Постановка проблеми. Творча спадщина І.В. Киреевського, що полягає переважно у творах із філософії та естетики, характеризується світоглядною глибиною новаторських концепцій і на сьогодні досить глибоко досліджена. Філософсько-естетичні ідеї автора помітно вплинули на розвиток російської культури, пріоритетним напрямом якої є спрямованість на збереження національної самобутності.

На відміну від детально опрацьованих філософсько-естетичних праць І.В. Киреевського (В.Е. Вацура, М.І. Гіппельсон [1], В.О. Кошелев [5], О.С. Курилов [9], Е.І. Мюллер [11] та ін.), проблематика малочислених літературних творів автора виявилась не надто привабливою для літературознавців, увага котрих сфокусувалася переважно на слов'янофільських позиціях письменника й, відповідно, їх відображенні в його художній прозі (В.В. Кузнецов [6], В.І. Кулешов [7], Ю.В. Манн [10] та ін.). Єдина авторська казка «Опал» традиційно інтерпретується як містичний твір (В.М. Жирмундський, А.Г. Аствацатуров [3]), що втілює світогляд письменника-любомудра.

Завданням статті є презентація дещо іншого ракурсу трактування казки «Опал» (1830) на основі, як нам відомо, уперше проведеного порівняльного аналізу цього твору І.В. Киреевського і «Казки про півника» (1835) О.С. Пушкіна, що, можливо, допоможе висвітлити нову грань у творчості неординарного письменника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Привертає увагу майже повна ідентичність сюжетних ліній двох казок: деякі відмінності спостерігаються в деталях, але не у ключових параметрах. Для подальшої роботи з аналітичного порівняння двох творів схематично опишемо сюжетну канву «Опала» (сюжет пушкінської казки загальновідомий і тому вилучається). Цар стародавньої Сирії – довершений воїн Нурредин – ображений царем Китаю Орігеллом. Спраглий до помсти Нурредин нападає і паплюжить країну кривдника, узявши в облогу китайську столицю як символ останнього прихистку імператора, чий дні правління злічено. Китайський правитель у розпачі звертається за допомогою до Дервіша, який перемагає сирійського царя за допомогою магічної каблучки з опалом.

Варто відзначити збіг загального оповідного обрамлення в обох казках – жорстокі війни (вторгнення, оборона, захоплення територій, загибель воїнів у битвах), утримання величезних армій, страждання мирного населення від військових дій – це та єдність реалій життя держав, що воюють, яка притаманна обох творам. Щоправда, функції пушкінського Дадона поділені між Орігеллом і Нурредином, які є сукупним опосередкованим портретом царя-воїна тієї епохи: вони обоє – правдиві вояки. Нурредин оточив свою корону «блеском войн и побед» [13, с. 583], володіючи престолом із 16 років, його меч у багатьох битвах залишив сліди відваги на ворогах, у своїх діях полководець керується духом лицарства й законами честі; могутність героя здобув «удачею и мужеством» [13, с. 583]. Безперестанними боями та завоюваннями він тамував жагу слави, визнаючи красу небезпечності жорстоких битв як єдино можливу форму краси в цьому світі.

Його суперник знаходиться на тому самому рівні військового професіоналізму, тому їх обох уважають неперевершеними лицарями. Не дивно, що коли між двома могутніми володарями виникли суперечки, то лише «смерть одного из царей стала единственным честным условием мира» [13, с. 583]. Нурредин за місяць холоднокровно підпорядковує китайську державу своїй жорсткій волі воїна, тому зневіреному Орігеллу не залишається іншого виходу, окрім звернення за допомогою до Дервіша-чарівника (утілює образ-символ похмурого аспекту зловісно-таємничої чорної магії), який здатен допомогти правителю, котрий виявився на межі краху. Цей персонаж, безсумнівно, перегукується за своїми функціями з мудрецем/звіздарем/скопцем із пушкінської казки, принаймні із трьох вищевказаних ролей в «Опалі» текстуально підтверджені й задіяні дві – мудрець/звіздар.

Можна припустити, що функція скопця потай і підтекстуально наявна в характеристиці Дервіша як чорнокнижника, оскільки, окрім Книги Небес і Книги Чарівних Знаків, він читає також і Чорну Книгу, що напускає жаху на непосвячену людину; а допомога, обіцяна чорнокнижником від його магічного володаря, може бути надана тільки в тому випадку, якщо китайський цар готовий принести «жертву подданическую» темній силі. І за згодою царя «трын трава закурилась, знак начерчен на земле, слово произнесено, и обряд совершился» (виділено нами – Т. В.) [13, с. 585] – обряд обрізання як фізичної застави й данини відданості *темному володарю*.

Дервіш-чорнокнижник вишукує для Орігелла омріяний шанс перемоги над Нурредином за допомогою красуні, здатної зродити у сирійському правителі «такую любовь, которая подняла бы его сердце выше звезды своей и заставила бы его думать мысли невыразимые, искать чувства невыносимого и говорить непостижимое», і деякого старця, який зможе заспі-

вати «такую песню, которая бы унесла его [царя] *за тридцать земель в тридцатое царство*» (виділено нами – Т. В.) [13, с. 585]. Ця просторово-орієнтована формула дає право на суміщення двох творів унаслідок локалізованої єдності місця дії, позаяк указівка на «тридцатое царство, тридцатое государство» зустрічається в О.С. Пушкіна лише в «Казці про півника» [12, с. 647].

Чорна магія Дервіша зриває з неба яскраву зірку Нурредина (образ-символ його щастя, успіху, відваги й непереможності) і замикає її в опал, убудований у каблучку. Дервіш-старигань спритно передає його цареві із двозначним коментарем: «Я принес тебе перстень, в котором заключена звезда твоя. Возьми его, и судьба твоя будет в твоих руках» [13, с. 586], ухильно додаючи, що в персні володар побачить своє щастя й загибель. Якщо до цього сюжетного ходу оповідь про невдачі Орігелла збігається за змістом із описом халеп грабованого злими сусідами царя Дадона, то надалі з волі авторської фантазії активний і детальний розвиток сюжету переходить до іншого героя та переноситься за лінію фронту до суперника Орігелла – Нурредина. Безсумнівно, цей авторський прийом задіяний для ілюстрації нетривалості військового успіху, а також для відстеження на його прикладі механізму впливу каблучки з опалом на людину.

У пушкінської казці такий сюжетний поворот відсутній: поет лише вводить коротке повідомлення, що після появи півника на шпилі агресивні сусіди «присмирели, / Воевать уже не смели» [12, с. 648]. Проте не зовсім зрозуміло, чи обмежилось усе військовою відсіччю, яку вони отримали від Дадона, а чи могутність магії скопця також відіграла свою роль.

В І.В. Киреевського цей процес прописаний чітко й детально (опис впливу каблучки з опалом на Нурредина посідає приблизно половину текстового обсягу казки, що є підтвердженням вагомості цієї інформації). Тож важливо зіставити причини краху сирийської імперії й магичного впливу каблучки з опалом на його володаря (за своєю значимістю введення чарівного артефакту персня варто співвіднести із впливом чарівного артефакту золотого півника на шпилі, оскільки обидва предмети отримані від чарівників для охорони держави та її захисту від нападу ззовні, але не забезпечують захисту від внутрішнього ворога).

Узявши каблучку зі звичайної цікавості й уперше поглянувши в опал, Нурредин відчуває абсолютно нові, непригаманні йому раніше почуття (нездоланно привабливий і магнетичний чарівний захват). Цар занурюється у візії, що розгортаються на невідомій планеті, де в чудовому палаці мешкає неземна красуня: «Вдруг растворились легкие двери, и в одежде из солнечных лучей, в венце из ярких звезд, опоясанная радугой, вышла *девица*» (виділено нами – Т. В.) [13, с. 588], котра миттєво скорила й полонила серце героя. У її присутності цар забуває про війну, армію, битви. Він програє вирішальний бій Орігеллу, безславно уклавши з ним «постыдный мир». Дивує те, що герой більше не відчуває жодного інтересу до державних справ, бо прагне знову і знову зануритися в манливі видива з опалу в марнуючію душу й тіло невгамовній жазі, відчуті й випробувати непереборну чарівність чудової неземної діви. У неї грізний правитель закохується з *першого погляду*, бо її краса була «столько же зеркалом его сердца, сколько отражением его души» [13, с. 590]. Варто констатувати очевидну подібність того факту, що перша поява діви і її приголомшливий вплив на героя перегукується з таким самим коханням із першого погляду, відчутим Дадonom після зустрічі з Шамаханською царицею.

Видива царя фрагментуються за такими етапами: бачення дівчини під покривом, без покрову, до отримання поцілунку, у процесі отримання поцілунку та її остаточним зникненням (оскільки зникнення діви можна вважати закономірним для сюжету обох казок, адже Шамаханська цариця у фіналі оповіді теж раптово «пропала, как-будто ее и не бывало» [12, с. 652]). Важливою деталлю є те, що дівича вимагає від царя віддати їй каблучку на знак застави вірності: одягнувши перстень, вона зникає разом із ним (Шамаханська цариця та півник із пушкінської казки також зникають одночасно). Цар шаліє з туги, сподіваючись відшукати таємничо-чарівну дівчину, але його розчаровують мудрі волхви: «Для каждого человека есть одна звезда, <...> ты, государь, потерял свою, другой уже не найти тебе!» [13, с. 591]. На фінал трагедії Сирія окупована військами китайського імператора, який, знаючи справжнє підґрунтя подій, називає долю Нурредина «примером коловратности счастья» [13, с. 592]. Разом із тим, керуючись кодексом військової честі, Орігелл милує колишнього супротивника, переможеного нечесно й негідно посередництвом чорної магії, та пропонує йому місце намісника на колишньому престолі. Але Нуррединові байдуже до подібної перспективи, утім як і до всього мирського/земного, і він не жалкує про втрачену імперію, яку проминяв на примарну діву із мрій. Тож Дівича стає причиною загибелі потужної імперії й повалення її керівника (на кшталт Шамаханської цариці, котра викликала внутрішньодержавний розбрат між Дадonom і мудрецем-жерцем: за відсутності дїєздатного правителя це стало причиною подальшого падіння царства).

На перший формальний погляд доля героя закінчується трагічно, однак це поверховий висновок, оскільки під першим рівнем симліцистичної інтерпретації дій героїв казки ховається глибинний філософський зміст, оснований на езотеричному тлумаченні образу-символу каблучки з каменем-самоцвітом, чия назва, винесена в заголовок казки, є авторським знаком, що підкреслює важливість саме цього об'єкта. Метафізичне значення будь-якого дорогоцінного або напівдорогоцінного каміння полягає в його символіці, інтерпретація якої означає «как скрытые сокровища знания и истины, так и земную любовь и преходящие богатства» [8, с. 77]. Саме в такій двобічній формі символіки (земна влада/багатство у протиставленні до містичної любові/езотеричних знань) письменник уводить каблучку з опалом як потужного тригера духовної еволюції героя, оскільки з криваво-жорстокого і владного воїна-правителя цар Нурредин перетворюється в істинного філософа, що протягом короткого людського життя проходить потужну особистісну еволюцію, пізнавши невідому йому раніше божественну любов і попутно відкривши для себе потаємні знання про інші світи; при цьому земна влада й матеріальні статки природно втрачають для нього значущість. Саме це має на увазі герой у своєму фінальному монолозі, по-філософськи байдуже відмовляючись від поблажливо-щедрої пропозиції Орігелла стати намісником провінції на додаток до дарованого життя: «Когда дорожил я властью, богатством и славою, умел я быть и сильным, и богатым. Я лишился их благ только тогда, когда перестал желать их, и недостойным попечения моего почитаю я то, чему завидуют люди. Суета все блага земли! Суета все, что обольщает желания человека, и чем пленительнее, тем менее истинно, тем более суета! Обман все прекрасное, и чем прекраснее, тем обманчивее» [13, с. 592].

Первісна особистісна природа Нурредина була схожа на грубий камінь, що не піддавався духовному огранюванню; проте ж душа героя перетворюється, стикнувшись із випромінюванням світла божества (образ-символ самоцвіту *ідеальної* форми й *неземної* краси діви). Герой насправді *володів пернем з опалом*, що рівнозначно втіленню всіх потаємних і невисловлених бажань і сподівань його душі й серця, реалізації його духовних потенцій. Із цього погляду військова поразка Нурредина перестав сприйматися як його занепад, бо фактично герой знаходить новий статус філософичного мандрівника іншими світами. Розглянута окремо, історія розвитку його стосунків із дівою-Музикою Сонця набуває сенсу проходження ініціативної містерії, яка має всі необхідні етапи: діва під покровом і без нього (співзвучно Ізіді як носійці містичних знань під вуаллю, якщо знання приховані від неофіта, і без неї – при залученні неофіта до тих самих знань); поцілунок як образ-символ містичного поцілунку, що означає не тільки контакт, а і злиття з об'єктом божественного поклоніння. Невипадково діва зникає відразу після завершення поцілунку: містичний контакт відбувся, частина світла божества перейшла від об'єкта містичного поклоніння до її земного прихильника, тому подальший зв'язок посередництвом кабулочки з опалом відтепер не актуальний. Для Нурредина закінчується найважливіший етап його життя, фініш якого він лаконічно формулює так: «Лучшее, что есть в мире, – это мечта», а все другое – «суета» [13, с. 592], тому можна припустити, що надалі в нього з'явиться нова мрія та новий об'єкт поклоніння іншому божеству в символічному образі іншої діви. За допомогою образу Нурредина виникає рідкісна можливість побачити еволюцію Дадона в разі його виживання після непередбачуваної атаки півника (що відбулася після проходження героєм *своєї* ініціації у присутності Шамаханської цариці): він, можливо, теж відмовився б від влади, ставши мудрецем/філософом /відлюдником, схожим на його колишнього друга – звіддаря. Тож варто констатувати, що Нурредин успішно проходить ініціацію, нехай навіть спочатку не усвідомлюючи це, а Дадон зазнає поразки в найважливішому життєвому іспиті.

Отже, з урахуванням викладеного вище можна зробити **висновки**: 1) про збіг фонового оповідного наповнення двох творів (тривожно-грізне існування царств у постійному військовому протиборстві за утвердження права найсильнішого); 2) невідповідності появи мудреця/Дервіша в життєво важливий для виживання держав момент; 3) тотожності трьох функцій Дервіша з аналізованою казкою та пушкінського мудреця; 4) про закономірності ужитку чарівного артефакту (півник/кабулчка) як форми магічної допомоги; 5) про однакові ролі прекрасних дів, які заважають головних героїв і їхні царства, що призводить до сумного фіналу в обох творах; 6) наявності містерії/ініціації. Загалом казка «Опал» І.В. Киреевського за основними параметрами ідентична «Казці про півника» О.С. Пушкіна.

Література:

1. Вацуру В.Э. Сквозь «умственные плотинки» / В.Э. Вацуру, М.И. Гиппельсон. – М. : Книга, 1986. – 382 с.

2. Гершензон М.О. Грибоедовская Москва. Чаадаев. Очерки прошлого / М.О. Гершензон. – М. : Московский рабочий, 1989. – 400 с.
3. Жирмундский В.М. Немецкий романтизм и современная мистика / В.М. Жирмундский, А.Г. Аствацатуров. – СПб. : Аксиома : Новатор, 1996. – 230 с.
4. Киреевский И.В. Критика и эстетика / И.В. Киреевский. – М. : Искусство, 1979. – 439 с.
5. Кошелев В.А. Эстетические и литературные воззрения русских славянофилов (1840–1850-е годы) / В.А. Кошелев. – Л. : Наука, 1984. – 196 с.
6. Кузнецов В. Славянофильство как оно есть / В. Кузнецов // Вопросы литературы. – 1969. – № 10. – С. 131–145.
7. Кулешов В.И. Славянофиль и русская литература / В.И. Кулешов. – М. : Худ. лит., 1976. – 288 с.
8. Купер Дж. Энциклопедия символов. Серия «Символы»/ Дж. Купер. – М. : Ассоциация духовного единения «Золотой Век», 1995. – Кн. IV. – 1995. – 412 с.
9. Курилов А.С. Теоретико-литературные взгляды и творчество славянофилов (1830–1850-е годы) / А.С. Курилов. – М. : Наука, 1978. – 172 с.
10. Манн Ю.В. Иван Киреевский / Ю.В. Манн // Вопросы литературы. 1965. – № 11. – С. 130–154.
11. Мюллер Э.И. Киреевский и немецкая философия / Э.И. Мюллер // Вопросы философии. – 1993. – № 5. – С. 114–129.
12. Пушкин А.С. Стихотворения. Сказки. Руслан и Людмила: поэма / А.С. Пушкин // Пушкин А.С. Собрание сочинений : в 3 т. / А.С. Пушкин – М. : Худ. лит., 1985. – Т. 1 – 1985. – 735 с. – С. 647–652.
13. Сказки русских писателей XVIII–XIX вв. : собрание сочинений. – М. : Престиж Бук : Литература, 2010. – 1120 с. – С. 583–592.

Ворова Т. П. Совместимость сюжетно-содержательных параллелей сказки «Опал» И. В. Киреевского и «Сказки о петушке» А. С. Пушкина

Аннотация. В статье анализируется мистическая сказка «Опал» И.В. Киреевского, представленная в новом ключе интерпретации на основе сопоставления данного произведения и «Сказки о петушке» А.С. Пушкина. Отслеживаются сюжетно-содержательные параллели в обеих сказках, идентифицируется их сходство по основным моментам. Исследуется общность состава персонажей, сходство и различие их функций; раскрывается значение некоторых образов-символов.

Ключевые слова: мистическая сказка, тождество сюжетно-содержательных параллелей, идентичность функций персонажей.

Vorova T. Compatibility of the plotlines/contents parallels from the fairy tale by I. V. Kireyevsky “Opal” and “Fairy Tale about Cockerel” by A. S. Pushkin

Summary. It is analyzed the mystical fairy tale by I.V. Kireyevsky “Opal», presented in the new aspect of its interpretation on the basis of the comparison of this literary work and “Fairy Tale about Cockerel” by A.S. Pushkin. It is monitored the plotlines/contents parallels in both fairy tales, their similarity at the key moments is identified. It is examined the commonality of the list of characters, the likeness and distinction of their functions; the meaning of some image-symbols is exposed.

Key words: mystical fairy tale, identity of the plotlines contents parallels, identity of the functions of characters.